

Inhoud

Algemene inleiding	IX
Hoofdstuk 1 Lezen en schrijven, daar zit een verhaal in	1
1.1 Inleiding	2
1.2 Lezen en schrijven geschikt voor elke kleuter	2
1.2.1 Spelactiviteiten en spelverhalen	3
1.2.2 Constructief spel	4
1.2.3 Regisserend spel	4
1.2.4 Onderzoeksactiviteiten	4
1.2.5 Verhalen vertellen	5
1.2.6 Teksten schrijven	6
1.2.7 Boeken, teksten en verhalen lezen	8
1.3 Verder in groep 3 en 4	14
1.3.1 Een brede kijk op lezen en schrijven in groep 3 en 4	16
Kinderboeken	25
Literatuur	26
Hoofdstuk 2 Zelf schrijver worden	29
2.1 Inleiding	30
2.2 Schrijven bij het thema in de klas	31
2.3 Jonge kinderen schrijven al	32
2.4 Compositievaardigheden	35
2.5 Waarover schrijven zij	37
2.6 Fasen in het schrijfproces	40
2.6.1 Ideeën krijgen en op verhaal komen	40
2.6.2 Schrijven maar!	42
2.6.3 Teruglezen en reviseren	43
2.6.4 Presenteren en publiceren	44

2.7	Genres en tekstsoorten	45
2.8	De rol van de leerkracht	48
2.8.1	Een rijk aanbod	48
2.8.2	Een uitnodigende leeromgeving	49
2.8.3	Schrijfdoelen bepalen	52
2.8.4	Begeleiding en instructie	54
2.8.5	Groeperen en samen leren	63
2.8.6	Observeren en registreren	66
2.8.7	Evalueren en vervolgaanbod	69
2.9	Spelling	70
2.10	Handschrift en schrijven op de computer	72
2.11	Schrijven en lezen	75
	Kinderboeken	79
	Literatuur	79
Hoofdstuk 3	Starten met zelf lezen	81
3.1	Inleiding	82
3.2	Teruglezen van eigen teksten	83
3.3	Werken met woorden	84
3.3.1	Signaalwoorden kiezen	85
3.3.2	Signaalwoorden verwerken	87
3.3.3	Werkmateriaal bij het werken met signaalwoorden	87
3.3.4	Van aanleren, oefenen en automatiseren naar vloeiend lezen	89
3.4	Het eigen leesboek	92
3.5	Startboekjes lezen	93
3.6	Verder lezen: hardop én stil	97
3.7	Organisatie in kleine groepen voor instructie	98
3.8	Zicht houden op de leesontwikkeling	100
	Kinderboeken	102
	Literatuur	102
Hoofdstuk 4	Zin in lezen	105
4.1	Inleiding	106
4.2	Thematiseren en lezen en schrijven	106
4.3	Leesactiviteiten in beeld	115
4.3.1	Leesomgeving	115
4.3.2	Leesactiviteiten	121
4.4	De rol van de leerkracht	137
4.4.1	Doelgericht leesaanbod	138
4.4.2	Iedereen kan meedoen	140

4.4.3	Begeleiden	143
4.4.4	Observeren, evalueren en registreren	151
	Kinderboeken	153
	Literatuur	153
Hoofdstuk 5	Aandacht voor de aarzelende lezer	157
5.1	Inleiding	158
5.2	De aarzelende lezer in beeld	159
5.3	De verdiepingsaanpak	162
5.4	Leesgesprekken	174
5.5	Organisatie in de klas	175
	Kinderboeken	176
	Literatuur	177
Hoofdstuk 6	Planning en uitvoering	179
6.1	Inleiding	180
6.2	Periodeplanning: thema en leesschrijfactiviteiten	180
6.3	Plannen voor alle leerlingen	187
6.4	Werken met het logboek	189
	Kinderboeken	192
	Literatuur	192
Hoofdstuk 7	Invoering en winst	193
7.1	Inleiding	194
7.2	Invoeren is een 'wij-verhaal'	196
7.3	Van aanleren naar nieuwe routine	200
7.4	Winst voor leerlingen	202
7.5	Winst voor leerkrachten	204
	Literatuur	206
Bijlagen	207
1	Stand van zaken geletterdheid – Bij overgang groep 3	208
2	Observatiemodel voor lees-schrijfactiviteiten (digitale HOREB)	210
3	Schrijfstrategieën	213
4	Leerkrachtvaardigheden Leesactiviteiten	214
Register	217

**1 Lezen en schrijven,
daar zit een verhaal in**

1.1 Inleiding

Alle kinderen leren lezen en schrijven in de onderbouw. Het is belangrijk voor hun ontwikkeling. Ze worden er meer mens en mans van! Zelf kunnen lezen behoort tot de kern van hun culturele ontwikkeling. Natuurlijk is mondelinge taal belangrijk om met elkaar te communiceren en van en met elkaar te leren, maar door te lezen en te schrijven ga je op een andere manier denken. Als je kunt lezen en schrijven ben je verbonden aan de wereld, aan de verhalen van vroeger en aan de toekomst. Als kinderen goed kunnen lezen en schrijven zijn hun kansen op school en in onze samenleving beter. Ze kunnen actief meedoen aan maatschappelijke praktijken en aan het culturele leven. Geletterd worden en geletterd kunnen functioneren start bij elk kind al in de babytijd als ouders praten met hun kind, liedjes en versjes zingen, taalspelletjes spelen, de eerste boekjes voorlezen en daar samen van genieten. Jonge kinderen groeien op in gezinnen, in kinderopvanggroepen, bij familieleden en in al deze omstandigheden zijn zij omringd door geschreven taal en afbeeldingen van de werkelijkheid, films, spellen op de computer, huishoudelijke en praktische geschriften, kranten en boeken. Zo ziet hun leven eruit en daaraan willen zij deelnemen. Die wereld is uitnodigend en vraagt om actie! Als kleuters op school komen hebben de meeste kinderen er echt zin in om lezer en schrijver te worden. Eigenlijk zijn ze dat ook al, want het meelezen als de peuterleidster voorleest en het zelf krabbelen naast het boodschapenlijstje van pappa is allang begonnen. De meeste kinderen maken in de peuterperiode al verschil tussen tekenen en schrijven en hebben in de gaten dat de dieren en personen in een boek niet 'echt' zijn maar een afbeelding. In de kleutertijd gaat deze ontluikende geletterdheid door en ontwikkelt zich langzaam in de richting van het lezen en schrijven.

1.2 Lezen en schrijven geschikt voor elke kleuter

Kleuters hebben veel met lezen en schrijven. Het past bij hen, omdat zij begrijpen dat zij hun spel ermee verrijken en verdiepen en omdat hun geletterde ontwikkeling erbij gebaat is. Zij krijgen steeds meer 'zin' in echt lezen en schrijven, doordat er in de kleutergroep betekenisvolle gespreks- en lees-schrijfactiviteiten worden aangeboden bij de thema's in de groep. De spel- en onderzoeksactiviteiten bij de thema's sluiten aan bij de behoeften en vragen van kinderen. De kwesties die inhoudelijk spelen komen uit de koker van de leerlingen. De leerkracht verbindt hieraan de doelen en ontwikkelingsperspectieven van geletterdheid. Teksten schrijven en boeken lezen zijn activiteiten die er altijd bij horen als leerkrachten kinderen serieus nemen en hen willen uitdagen om nieuwe leerprocessen aan te gaan bij de thema's in de groep.

De volgende activiteiten zijn aan de orde in de kleutergroepen:

- spelactiviteiten;
- onderzoeksactiviteiten;
- verhalen vertellen;
- teksten schrijven;
- boeken, teksten en verhalen lezen (Janssen-Vos & Van der Meer, 2017; Berenst & Faasse, 2016).

1.2.1 Spelactiviteiten en spelverhalen

Spelactiviteiten vormen het hart van elke schooldag van kleuters. Rollenspel, constructief spel, regisseerspel binnen en buiten komen steeds aan bod als de thema's in de klas worden uitgewerkt. Het thema vormt de inhoudelijke rode draad voor de spelverhalen die kinderen spelen en waarbij mondelinge taal, woordenschat en geletterdheid de communicatieve pijlers zijn.

VOORBEELD CAMPINGSPEL

In de kleutergroep van leerkracht Francisca is het thema 'Op de camping'. In het klaslokaal is een ruime hoek voor het campingspel ingericht, waar een tentje staat of kan worden opgezet en allerlei materialen liggen om in de tent te kunnen slapen, kleding te wassen en om te eten. Er is ook een campingwinkeltje voor de boodschappen en waar ijsjes worden verkocht. De kinderen spelen verschillende spelverhalen, waarbij er ook telkens aandacht is voor lezen en schrijven. Bij het opzetten van de tent maken twee kinderen een handleiding met foto's. Bij het barbecuespel wordt een prentenboek geraadpleegd om te weten hoe je visjes op de barbecue legt en grilt (Pompert, 2016a).

Spelverhalen zijn door kinderen opgebouwde narratieven met een 'kop en een staart', die verbonden blijven aan de rollen die ze op zich nemen en waarbij andere activiteiten nodig zijn om de rollen te verdiepen. Bij lees-schrijfactiviteiten komen eigen ideeën van de kinderen goed uit de verf en krijgen ze door de geletterde praktijken een extra dimensie. Een spelverhaal verbindt activiteiten aan elkaar. In het campingwinkeltje worden ijsjes ver-

kocht. Bij het kopen van de ijsjes worden gesprekken gevoerd over welke ijsjes heel lekker zijn, welk ijsje je lievelingsijsje is en hoe waterijsjes gemaakt worden. De laatste vraag vormt de aanleiding voor een onderzoek naar het maken van vruchtensijsjes. Het benodigde fruit wordt geproefd, fijngemaakt en uitgeperst en vervolgens in vormpjes ingevroren. Daarna worden de ijsjes geproefd en er wordt een ijsjesposter gemaakt voor de winkel. Bij het onderzoek hoort ook het maken van een grafiek bij de vraag naar de lievelingsijsjes.

Camping in de bouwhoek

1.2.2 Constructief spel

Naast rollenspel spelen kleuters ook constructief spel. Ze bouwen een setting met constructieve en bouwmaterialen, materialen die van alles kunnen betekenen, ongevormde materialen en kosteloze materialen.

Als kinderen samen bouwen maken zij een voor hen begrijpelijk verhaal, waarmee ze een eigen wereld vorm en inhoud geven. “Dan doen we hier het zwembad, met blauw doek. Iedereen kan nu zwemmen.”

1.2.3 Regisserend spel

Regisserend spel is een vorm van verhalend rollenspel. De kinderen spelen een verhaal uit met speelgoed en wereldspelmateriaal. De rollen worden expliciet ingevuld met persoonskenmerken, onderlinge betrekkingen tussen de figuren, verhaallijnen en gebeurtenissen worden door de kinderen bedacht en uitgespeeld. De spelers laten zien dat ze de speelgoedfiguren eigen ideeën en gedachten kunnen toebedelen. Ze zijn in staat in het spel onderscheid te maken tussen de eigen gedachten en die van de figuren in het spel.

Al deze spelvormen zijn betekenisvolle contexten voor geletterde leerprocessen van jonge kinderen. Ze experimenteren met narrativiteit, gebruiken teksten en verhalen, produceren functionele schrijfsels en reflecteren in taal op hun spelhandelingen (Van Oers, 1999).

1.2.4 Onderzoeksactiviteiten

Kleuters zijn nieuwsgierig naar wat er in de wereld gebeurt. Ze verwonderen zich over objecten, dieren, personen en gebeurtenissen. Als ze op onderzoek uitgaan en met hun hart en handen leren, komen mondelinge taal, woordenschat, lezen en schrijven direct om de hoek kijken. Bij onderzoek gaat het dan vooral om taalgebruik en gespreksvaardigheden bij het ‘hardop’ denkend bezig zijn, verwoorden van

waarnemingen en gebeurtenissen, vragen formuleren, noteren van zaken, bronnen raadplegen en presenteren wat je gevonden hebt.

VOORBEELD EEN GEBROKEN POLS

In de kleutergroep van leerkracht Arthur is het thema 'Naar de dokter'. Er wordt al volop gespeeld in de doktershoek met een wachtkamer, een balie voor de assistente en een spreekkamer met alle spullen voor de dokter. Maar er is niet alleen spel. Een van de kinderen is gevallen en vertelt over zijn gebroken pols. De röntgenfoto laat zien waar de breuk zit en de jongen vertelt wat er bij de huisarts gebeurde en later in het ziekenhuis. De kinderen luisteren goed en nadat hun klasgenoot klaar is met zijn verhaal, vertellen zij in tweetallen aan elkaar of zij wel eens iets gebroken hebben of voor iets anders in het ziekenhuis zijn geweest. Na de tweetalgesprekken wordt uitgewisseld en komen er allerlei vragen de groep in, zoals: moet je altijd gips als je iets breekt, hoe lang moet het gips erom en wie haalt het eraf, krijg je medicijnen als je iets gebroken hebt, heb je bloed als je iets breekt? De vragen worden op een flap genoteerd en vervolgens presenteert Arthur een informatieboekje over botbreuken. Het bronnenonderzoek kan beginnen. In groepjes wordt het boekje nauwkeurig per hoofdstuk bekeken en gelezen. De leerkracht begeleidt elk groepje en samen wordt gekeken naar de mogelijke antwoorden op de vragen. Ook maakt elk groepje een verslagje voor het spelbord dat in de doktershoek hangt. Zo komt het gelezene beschikbaar voor alle kinderen en kan het in het spel gebruikt worden. Ook wordt er een woordveld met plaatjes gemaakt met de nieuwe woorden die in het boek aan bod komen. Woorden zoals: de pols wordt *gezet*, de patiënt krijgt *pijnstillers* en de *chirurg* kijkt of er *geopereerd* moet worden.

1.2.5 Verhalen vertellen

Een verhaal is waarschijnlijk de beste manier om onze ervaringen en onze kennis te ordenen. Mensen vertellen verhalen aan elkaar en over elkaar. Jonge kinderen kunnen en willen dat ook. Het levert verhalen op over kennis, zoals weet hebben over de familie en de familiale verhoudingen, gewoontes en routines van de ander en verhalen over onverwachte gebeurtenissen, speciale situaties en reflecties op

ideeën van anderen (Engel, 2015). Jonge kinderen vertellen ook verhalen bij de tekeningen die zij maken, bij hun maaksels en bouwwerken.

6

VOORBEELD DE PRINSES IS DOOD

Ik ben op bezoek bij leerkracht Susan in haar kleuter-groep en schuif aan bij een meisje dat een tekening maakt. Als ze daarmee klaar is, vertelt ze haar verhaal terwijl ze aanwijst op haar tekening. “Kijk, dit is de prinses en dit is haar hart. Het hart is gebroken.” Als ik de krabbels boven het gebroken hart aanwijs en vraag wat de krabbels betekenen zegt zij: “Daar staat de prinses is dood, ja de prinses is dood.” Mooi om te zien hoe tekening en verhaal samenvallen en er een verschil gemaakt wordt tussen tekenen en schrijven ‘dit is de prinses’ en ‘hier staat de prinses is dood’.

1.2.6 Teksten schrijven

Jonge kinderen vertellen en spelen hun verhalen niet alleen, ze schrijven ze ook op. Als kinderen steeds beter in staat zijn eigen betekenissen te verbinden aan objecten en te doen alsof, gaan ze ook symbolen gebruiken, werktekeningen maken en teksten schrijven. Deze ontwikkeling is er al van jongs af aan, gesproken taal en geschreven taal ontwikkelen niet na elkaar maar gelijktijdig (Vygotsky, 1978; Bus, 1995; Van Oers, 1999; Janssen-Vos & Van der Meer, 2017; Berenst & Faasse, 2016).

VOORBEELD

Mijn nichtje Inge speelde, als ze bij mij op visite was, met haar ouders en oma altijd serveerster. Ze deed een schortje voor en pakte papier en potlood en liep langs alle aanwezigen en noteerde wat iedereen wilde drinken. Zij was toen net drie jaar. In de keuken las zij met mij haar lijstje terug en zo schonken wij samen het juiste drankje in en kon zij als prachtig slotstuk een glaasje zonder morsen aan oma geven.

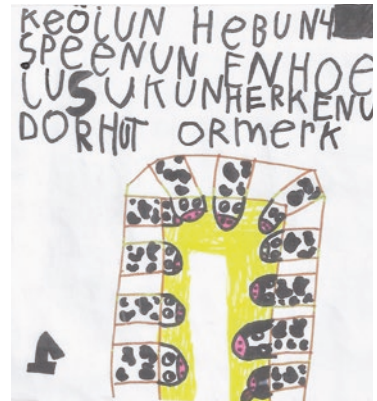
Maar jonge kinderen doen veel meer op papier. Zeker als kleuterleerkrachten aandacht besteden aan het ontluikende schrijven. De schrijfontwikkeling verloopt natuurlijk bij elk kind net even anders en zeker niet volgens ‘het boekje’. Vroege vormen van schrijven zijn vaak losse letters of vormen die op letters lijken, woorden of krabbels die op woorden lijken of krabbelboodschappen – bij elkaar geplaatste losse krabbels. In gesprekken over hun schrijfsels kunnen kinderen dikwijls aan-

geven wat zij geschreven hebben en wat ze bedoelen. In deze fase kunnen kinderen al begrip hebben van tekstsoorten en bijvoorbeeld verschil maken tussen een boodschappenlijstje, een briefje of een verhaal. Als kleuters zich meer en meer oriënteren op de omgevingsdruktaal gaan zij letters gebruiken die zij 'opduikelen' uit teksten om hen heen en die zij kennen, bijvoorbeeld die van hun favoriete speelgoed LEGO, de naam van mama LOT of de titel van je mooiste boek NIJNTJE. Door zelf te schrijven leren kinderen symbolen in te zetten om hun verhalen, ideeën en gedachten op een andere manier te communiceren. Als teksten worden teruggelezen, komt er automatisch ook aandacht voor de klank-tekenkoppelingen en gaan de teksten en schrijfsels er steeds conventioneeler uitzien. Samen eigen teksten teruglezen vormt ook een stimulerende en begrijpelijke context voor de verdere ontwikkeling van het fonemisch bewustzijn.

Kleuters ontdekken door veel te schrijven en hun teksten terug te lezen en met elkaar te bespreken dat letters, taal en woorden betekenissen representeren. Daar hebben zij natuurlijk leerkrachten voor nodig die interessante activiteiten ontwerpen, waarbij schrijven aan bod komt en die suggesties geven voor verschillende tekstsoorten.

VOORBEELD NAAR DE BOER

Leerkracht Jasmijn heeft het in haar groep 1-2 over de boerderij. De spelhoek is ingericht als een huiskamer in de boerderij met ernaast een stal en er is een boerderijwinkel waar eieren, kaas en melkproducten te koop zijn. Jasmijn heeft een excursie naar de boer gepland. Voordat zij op pad gaat, leest zij met de kinderen een boek over het leven op de boerderij en zij vertelt verhalen over de veeboer die ze gaan ontmoeten. De kinderen zijn heel nieuwsgierig,

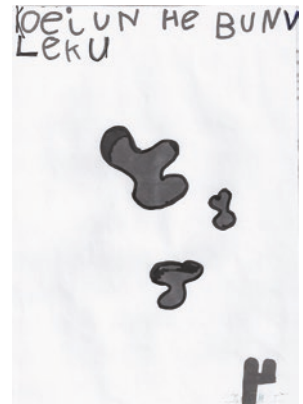
Koeien hebben 4 spenen en hoe je ze kunt herkennen door het oormerk

Koeien gaan vaak naar de stal

Koeien zijn mooie dieren

Koeien hebben vlekken